

De eerste duizend 'dingen'

Van (ont)hechting naar (ver)binding

Philippe Noens & Stefan Ramaekers*

Waar komt de liefde van onze kinderen vandaan?

Toegegeven, bovenstaande vraag is een wat vreemd titeltje voor een eindbijdrage uit een '1000 dagen'-bundel. Want aan de kant van de ouders lijkt de liefde voor hun kinderen alvast duidelijk. Die wordt namelijk getypeerd als *onvoorwaardelijk*. Die is er 'gewoon' – *no strings attached* of zo lijkt het toch. Gericht op de eigenheid van het kind. 'Ouders zouden van hun kinderen moeten houden zonder dat daar voorwaarden aan verbonden zijn. Om wie ze zijn, niet om wat ze doen', staat helder te lezen op de website van Opgroeien (2024).

Niet dat het altijd makkelijk is om jouw kind(eren) graag te zien of graag te blijven zien. Zo worstelt de moeder in de roman *We moeten het even over Kevin hebben* (Shriver, 2003) al sinds de geboorte met haar ouderlijke gevoelens voor haar afstandelijke en gevoelsarme zoon die thuis zijn zusje terroriseert en op school kinderen pest. Een onmeetbare liefde voor jouw kind(eren) voelen is niet voor iedereen 'altijd en overal' weggelegd, maar toch blijft het cliché – of is het een norm? – wel leven onder ouders. En clichés bestaan nu eenmaal voor een reden. Ze drukken ons vaak met de neus op een onwrikbare realiteit. Het zal dus wel zo zijn dat heel wat ouders die onvoorwaardelijke liefde voor hun kind(eren) voelen. Hun leven lang.

-
- Philippe Noens en Stefan Ramaekers zijn Doctor in de pedagogische wetenschappen. Philippe werkt als pedagoog aan zowel het Kenniscentrum als de opleiding Gezinswetenschappen (Odisee, campus Schaarbeek). Stefan is hoogleraar aan de faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van KU Leuven.
E-mails: philippe.noens@odisee.be en stefan.ramaekers@kuleuven.be

De meeste kinderen hebben het geluk dat er veel, heel veel, van hen wordt gehouden. De grondtoon van de pedagogische relatie met hun ouder(s) is er eentje van liefde – ook al moddert de tienerzoon aan op school, ook al treitert de dochter haar halfbroertjes, ook al ontpopt mama's oogappel zich gaandeweg tot een venijnige pestkop, een drugsdealer of geweldpleger. 'Het blijven wel jouw kinderen', zeggen we dan. Een uitspraak die verwijst naar de grond van begrip en de hoop op beterschap waarop de meeste ouders blijven lopen als het misgaat. *Begrip*, omdat je als ouder jouw kind, wie die (niet) is (geworden), en wat die heeft gedaan (of gelaten), (vroeg of laat) probeert te begrijpen. En een *hoop*, een gekoesterd geloof in beterschap. Dat het anders kan, dat het nog niet voorbij is, voor je kind.

De schuld van kinderen

Maar kinderen weten wel beter. Er wordt als kind veel van je gehouden, en dus sta je al 'van in het begin', vanaf jouw geboorte, in het krijt bij je ouders. Jouw ouders hebben je immers het leven geschonken. De wat vervlogene uitspraak *een kind is ons geboren* benadrukt die passiviteit – je hebt als boreling geen inspraak gehad – maar het is in feite een passiviteit die voor alle partijen opgaat. Ook het kind, *dit* kind, met een persoonlijkheid die ze nog moeten leren kennen, is aan de ouders gegeven (of gegund). Een grotere gift bestaat eigenlijk niet. En als het een beetje mee zit, verpakken ouders dat geschonken leven in een strik van liefde, reiken ze je een heleboel kansen aan, en stellen ze daarbij toch de nodige grenzen.

Zo bekeken werken jouw ouders je gedurende jouw eerste 1000 dagen misschien niet diep in de nesten, maar wel diep in de schulden. Je bent hen heel wat, alles eigenlijk, namelijk het leven zelve, verschuldigd. Ze doen zo veel voor en met jou tijdens die eerste fase uit je leven – nota bene de periode bij uitstek waarin je nog onmondig en uiterst afhankelijk bent. Nog voor je goed en wel kan stappen, ben je al aangewezen op de (morele) achtervolging. Want al die uren van voeden, baden, troosten, oppakken, knuffelen, opblijven, susen: hoe compenseer je dat?

Niemand begreep die onderliggende ‘economische’ spanning beter dan de psychiater Iván Böszörményi-Nagy. Volgens Nagy voelt een kind spontaan aan dat het heel wat te danken heeft aan diens ouders, en wil het daarvoor graag iets terugdoen. Hij spreekt dan over ‘aangeboren loyaliteit’ van het kind. Door je ouders aan het lachen te maken, door je best te doen op school, door niet te storen als ze het moeilijk hebben, worden de rekeningen al vroeg een stukje meer in balans gebracht. Als dat uitblijft, kan de ‘economie’ – etymologisch verwijzend naar het huishouden – onder druk komen te staan.

Een doorlopende rekening

Niet dat kinderen bewust aan het rekenen slaan, maar ze lopen graag rond, aldus Nagy, met het gevoel de liefde van hun ouders te verdienen. Maar ook hun ouders trappen in dat onbewust economisch denken. ‘Je doet er veel voor, maar je krijgt er ook veel voor terug’, antwoorden ze dan tegen iemand die vraagt of kinderen opvoeden niet veel van je vraagt. En ook al bedoelen ouders het niet zo – lees: ook al zullen veel ouders het ontkennen – bovenstaande uitspraak verraadt wel dat ouders onbewust iets terugverwachten van hun kinderen. De balans moet kloppen.

Ouders stellen natuurlijk geen ‘voorwaarden’ of ‘condities’ voor hun liefde, dat woord weerklinkt veel te koud en contractueel in de oren van liefdevolle opvoeders, maar ze hopen natuurlijk wel op dingen. Dat zoon- of dochterlief later ook graag naar de jeugdbeweging gaat, net als mama vroeger. Ouders verwachten ook wel zaken van hun kroost. Dat de kinderen hun best doen op school, bijvoorbeeld, of dat er gezellig samen wordt gegeten en de smartphones daarbij niet voortdurend worden bovengehaald. En ze koesteren een aantal wensen. Dat er, nu de zoon op eigen benen staat en gelukkig getrouwd of samenwonend is, binnenkort mogelijk sprake is van een eerste kleinkind.

Misschien voelt de zoon de morele verplichting om zich te plooiën naar die hoop en verwachting. Misschien voelt de dochter wel net de noodzaak om tegen die wensen te rebelleren. Het doet er daarbij overigens niet toe of een ouderlijke verwachting of hoop onuitgesproken leeft, kinderen voelen door-

gaans feilloos aan hoe hun ouders tegenover iets staan. Daar hoeven niet veel woorden aan worden vuilgemaakt. Als opvoeder verraad je jezelf – jouw diepste overtuigingen, jouw normen en waardekader, de stand van jouw moreel kompas – voortdurend. En hoe dan ook moeten kinderen zich tot dat belang(rijke) verhouden. Daar is geen ontsnappen aan. Kinderen moeten het nu eenmaal doen met de ouders die ze hebben gekregen.

Spreeken over de eerste 1000 dagen is spreken over hechting

In hoeverre we kunnen spreken over onvoorwaardelijke liefde is dus nog maar de vraag. Er lijken ons in het opvoeden net heel wat pedagogische ‘voorwaarden’ of omstandigheden mee te spelen. Zo zou een kind, elk kind, moeten kunnen rekenen op de steun en begrip van minimum één volwassene die zich resoluut met het kind inlaat. Een volwassene die het kind ook (h)erkent als een (radicaal) nieuwe, andere mens – en wil de volwassene die andere serieus nemen, kan die niet anders dan diens best ervoor (blijven) doen. Wat met zich meebrengt dat het kind met het ‘beste’ of ‘goede’ van die volwassene(n) aan de slag gaat (los van de vraag wat dat goede dan precies inhoudt, en hoe het kind er zich dan precies tegen verhoudt).

We hebben hierboven aangeraakt waar de liefde van ouders voor hun kind(e-ren) op stoelt, maar de omgekeerde vraag is zo mogelijk nog interessanter: waar komt de liefde van kinderen vandaan? Waarom zien onze kinderen hun opvoeders graag? Hoe krijgen hun affectie en genegenheid voor ons, hun opvoeders, vorm? Het zijn vragen die liggen aan de andere kant van het ‘de eerste 1000 dagen’-debat. Een debat dat veelal focust op wat kinderen nodig hebben om kansrijk op te groeien.

Hebben kinderen een natuurlijke basisbehoefte om zich aan iemand te binden? Om liefde te tonen? En zo ja, wat moeten we ons dan bij die eerste liefde-volle, hechte relatie(s) voorstellen? En wat doet zo’n hechte band met een kind? Plukken kinderen daar op korte of lange termijn de vruchten van? En als de liefde ‘in het begin’ goed zit, wint een kind dan aan zelfvertrouwen en vertrouwen in anderen? In deze eindbijdrage willen we, kortom, even stilstaan bij de hechtingstheorie. In heel wat bijdragen uit dit (s)t(r)ijdschrift zijn de

woorden ‘hechting’, ‘hechtingsontwikkeling’ en ‘hechtingstheorie’ namelijk gevallen. Wat toch wijst dat het begrip ‘hechting’ onlosmakelijk verbonden is met het debat rond de eerste 1000 dagen.

Ons geloof in de eerste 1000 dagen

Het mag onderhand duidelijk zijn dat de eerste 1000 dagen, althans als concept, zeker zijn waarde heeft. Het concept werkt in de eerste plaats als (ver) eenvoudig(d) idee. Verschillende auteurs in dit boek stippen aan dat de idee van de eerste 1000 dagen een onmiddellijke activerende kracht met zich meebrengt. De eerste 1000 dagen vat als idee de maatschappelijke opdracht waar we voor staan eenvoudig samen: investeren in de levensomstandigheden én een goede ondersteuning van gezinnen is een *no brainer*.

Dit nummer willen we graag afsluiten met een soortement helder punt. Een soortement pedagogisch ‘geloof’ in de eerste 1000 dagen, zo je wil. Daarvoor willen we, of moeten we, langs de hechtingstheorie passeren. Het zou ons te ver brengen om deze theorie in zijn volledigheid weer te geven, laat staan met een pedagogische bril op genuanceerd te bespreken – dat laatste is elders gebeurd. Het vaktijdschrift *Pedagogiek* wijdde namelijk in 2022 een heel themanummer aan de hechtingstheorie (van der Horst et al., 2022a).¹ In wat volgt beperken we ons tot wat ontwikkelingspsycholoog Paul Harris te vertellen heeft over de hechtingstheorie in het prikkelende hoofdstuk “Waar komt de liefde van onze kinderen vandaan?” uit zijn boek *De psychologie van kinderen in twaalf vragen* (2022).

Door die ‘samenvatting’ op te nemen willen we onderstrepen dat we niet ‘anti-hechtingstheorie’ zijn. Een van de belangrijkste ontwikkelingsopgaven in de babytijd is het opbouwen van veilige gehechtheidsrelaties. Dit hechtingsproces staat niet op zichzelf, maar gaat gepaard met en wordt beïnvloed door andere belangrijke ontwikkelingen. Kinderen kunnen zich gaandeweg zelf voortbewegen, waardoor ze zelf het contact met hun opvoeders kunnen

¹ Het nummer is volledig open access te raadplegen via <https://www.aup-online.com/content/journals/15677109/42/3>.

(op)zoeken bijvoorbeeld, maar ook hun geheugen ontwikkelt zich. Kinderen kunnen bekende gezichten ‘herkennen’. Maar als pedagogen menen we dat het verhaal van de eerste 1000 dagen niet voornamelijk een hechtingsverhaal is (of hoort te zijn). In plaats van (ont)hechting met anderen willen we het hebben over (ver)binding met de wereld.

De gehechtheidstheorie in vogelvlucht

We kunnen het werk van Harris (2022) samenvatten in vier vragen. De antwoorden op die vier vragen lichten heel wat aspecten van de hechtingstheorie op. Vraag 1: Hebben kinderen een natuurlijke behoefte om zich aan iemand te binden? Vraag 2: Kan iedereen een hechtingsfiguur voor een kind worden? Vraag 3: Gaat de gehechtheidstheorie op voor kinderen uit verschillende culturen? En vraag 4: Hebben de (ont)hechte banden van kinderen met hun verzorgers een blijvende invloed op hun verdere leven?

Vraag 1: Hebben kinderen een natuurlijke behoefte om zich aan iemand te binden?

Het korte antwoord op bovenstaande vraag: ja. Daarin staat de mens overigens niet alleen. De jongen van heel wat diersoorten hechten zich bijzonder snel aan een oudere soortgenoot die zich verzorgend opstelt. Deze gehechtheid is niet zozeer gebaseerd op een genetische band met de moeder, eerder op een ‘biologisch programma’ voor het ontwikkelen van een hechte band met een ander dier. Heel wat pasgeboren dieren zijn uitgerust om snel zo’n gehechtheidsfiguur of -figuren te zoeken en te identificeren. Ganzenkuikens raken bijvoorbeeld gehecht aan de eerste figuur die na de geboorte aan hen verschijnt. Normaal gesproken is dit de moedergans, maar, zoals de etholoog Konrad Lorenz ontdekte, als een mens in plaats van een gans boven een pasgeboren ganzenkuiken uittorent, zal deze mens in plaats van de moeder als eerste en belangrijkste hechtingsfiguur worden aanzien. Een beroemde foto van Lorenz toont de biolog zwemmend over een meer, gevolgd door een kleine vloot kuikens.

Beschikken menselijke zuigelingen over eenzelfde biologisch ‘hechtingsprogramma’? Bowlby argumenteert dat, hoewel baby’s niet spontaan zoals kui-

kentjes achter hun hechtingsfiguur aan kunnen waggelen, kinderen ook over een gesofisticeerd ‘hechtingsrepertoire’ beschikken. Iedereen met kleine kinderen weet hoeveel verschillende geluidjes deze kunnen maken, en wat een specifiek kreetje of gorgeltje kan betekenen: *pak me op, geef me eten, troost me.*

Volgens Harris vergeleek Bowlby dat hechtingsprogramma met een thermostaat. Een baby streeft een ‘gewenste nabijheid’ na, min of meer zoals een thermostaat kan worden ingesteld op de gewenste kamertemperatuur. Als de gewenste nabijheid of ‘temperatuur’ niet wordt bereikt – als de verzorger te lang of te ver wegblijft – wordt het hechtingsrepertorium ingeschakeld. Het kind zal zijn ongenoegen (non-)verbaal uiten. Zolang de gewenste nabijheid of ‘temperatuur’ nog niet is bereikt – zolang het kind zich als het ware ‘in de kou’ gezet voelt – worden andere activiteiten, zoals spel en exploratie, even ‘on hold’ gezet. Maar zodra de gewenste nabijheid opnieuw is bereikt, komt het kind weer tot rust en kunnen die andere activiteiten na een tijdje weer worden verdergezet.

De thermostaatanalogie klinkt misschien wat mechanischer dan Bowlby het bedoelde. Zo wees hij er ook op dat de gewenste nabijheid (of temperatuur) niet ‘constant’ is of hoort te zijn. Die nabijheid is zowel afhankelijk van de precieze ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt als de complexe relatie die het heeft met die specifieke verzorger (in die setting) als de gemoeds- en gezondheidstoestand waarin het kind zich op dat moment bevindt. Ook dat weten ouders van kleine kinderen maar al te goed: een ziek ukje wordt wat aanhankelijker, en wil wellicht wat meer getroost worden. Hechting is dus niet iets dat men doelgericht en precies kan ‘afstellen’, zoals de thermostaat in de huiskamer.

Vraag 2: Kan iedereen een hechtingsfiguur voor een kind worden?

Ook hier kunnen we – hoewel Bowlby in eerste instantie sterk tot eenzijdig naar de moeder(s) als primaire hechtingsfiguur keek – volgens Harris een vrij progressief antwoord geven: in principe komt iedereen in aanmerking als hechtingsfiguur. Baby’s gaan met een zekere openheid op zoek naar interessante opvoeders. Kinderen sturen ‘kom hier en verzorg me’-signalen naar nagenoeg iedereen, maar gaandeweg (Bowlby legt de lat op zes maanden)

worden ze toch wat selectiever in het uitzenden van die signalen. Kinderen willen dan bij voorkeur de persoon of personen die al goed hebben gereageerd op eerdere signalen en situaties. Kortom, kinderen ‘leren’ na een tijdje bij wie ze zoal terechtkunnen, en wie er als opvoeder bovenuit steekt.

De centrale hechtingsfiguur hoeft dus niet per se de biologische moeder te zijn (al is het in veel gevallen wel zo). Het is vooral de persoon die zich systematisch ontfermt over het kind – die regelmatig de eerste (fysieke en socio-emotionele) zorgen toedient, en al doende een ‘vertrouwd gezicht’ voor het kind wordt. Met andere woorden, net als bij ganzenkuikens is de band tussen kind en volwassene niet zozeer gebaseerd op genetica, op biologisch verwantschap. Eerder mogen we een kind een zeker ‘opportuniste’ verwijten: een kind hecht zich aan een verzorger die mentaal en fysiek nabij is, die responsief (re)ageert en beschikbaar is, wie die verzorger ook moge zijn.

Maar wat gebeurt er als een hechtingsrelatie wel initieel wordt gevormd maar vervolgens wordt verbroken? Met andere woorden, wat gebeurt er als pakweg de moeder of de vader of een andere belangrijke opvoeder niet beschikbaar is voor een lange(re) periode? De initiële reactie bij het kind is er eentje van een *intensificatie* van het gehechtheidsprogramma. In het kort: de baby huilt, is moeilijk te troosten, zoekt sterk naar de afwezige hechtingsfiguur. Het activeert alle gedragingen die in het verleden efficiënt bleken. Maar als deze persoon niet terugkeert, volgen na een tijdje wanhoop tot passiviteit, hoewel deze negatieve reacties kunnen weggegomd worden door een andere beschikbare verzorger – iemand nieuw die het goed voorheeft, maar bij voorkeur iemand die al vertrouwd is met het kind. Het is dus niet erg om als ouder jouw kind ‘achter te laten’ bij een onthaalouder of pedagogisch medewerker van een kinderdagverblijf. Al zal het kind dus wel wat moeten wennen aan dat nieuwe gezicht, en die nieuwe omgeving.

Als de onbeschikbaarheid van de initiële hechtingsfiguur evenwel te lang duurt, begint de baby zich emotioneel los te weken van de afwezige opvoeder. Als die opvoeder dan uiteindelijk toch zou terugkeren, kan de baby demonstratief wegstaren of zich openlijk verzetten tegen knuffels (zoals de ‘vreemde situatie’-procedure van Mary Ainsworth aantoont). De hechtingsrelatie zal dan moeten worden hersteld, en het basisvertrouwen zal opnieuw (een stukje)

moeten worden opgebouwd. En als de onbeschikbaarheid permanent is én er zich geen volwaardige alternatieve opvoeder opwerpt – zoals het welgekende experiment met resusaapjes van Harry Harlow duidelijk maakt – kunnen er langdurige problemen ontstaan, zoals een verstoorde ontwikkeling, apathie, en het onvermogen om gezonde emotionele banden met anderen aan te gaan.

Vraag 3: Gaat de gehechtheidstheorie op voor kinderen uit alle culturen?

Als kinderen uit verschillende culturen worden getest op hun hechtingspatroon met een centrale hechtingsfiguur, vertoont de meerderheid van de kinderen een veilige hechting. De resterende minderheid kan dan, aldus Harris, *grosso modo* worden ingedeeld in de categorieën ‘onveilig-ambivalent (gedrag)’, ‘onveilig-vermijndend (gedrag)’ en ‘onveilig-gedesorganiseerd (gedrag)’. Bij implicatie zou men dus kunnen stellen dat de gehechtheidstheorie *universeel* is: alle baby’s overall ter wereld hebben een aangeboren behoefte om zich te hechten aan personen, en beschikken hiervoor over een gesofisticeerd repertoire van activerende ‘blijf-toch-met-me-bezig’-gedragingen, mede waardoor er zich na een tijdje (basis)patronen in verzorgingsrelaties ontwikkelen.

Toch, stelt Harris, kan men op deze universele claim een interessante kritiek formuleren. De nadruk die in de gehechtheidstheorie wordt gelegd op de responsiviteit en beschikbaarheid van de ouder, niet zelden de moeder, voor de signalen van de zuigeling verraadt een zekere westerse bias. Het onthult namelijk een westerse nadruk op het individu (de individuele ouder of het individuele ouderpaar tegenover het individuele kind) en idee van opvoeden als een een-op-een interactie (of keten van interacties). Het vertrekt ook vanuit een westerse overtuiging dat een goede, hechte relatie tussen ouder(s) en kind(eren) op middellange termijn kinderen hun zelfexpressie en -ontplooiing ten goede komt. Met andere woorden, dat kinderen zichzelf beter leren kennen, inclusief hun talenten en interesses, gevoed door hechte, stimulerende relaties met volwassenen.

Antropologen hebben, stelt Harris, echter overtuigend aangetoond dat heel wat gemeenschappen die zich buiten de westerse geïndustrialiseerde wereld bevinden er andere, minder op zelfontplooiing en zelfexpressie gerichte

opvoedingsagenda's op nahouden. Niet zelden rust de zorg voor baby's en peuters bij deze gemeenschappen op de schouders van verschillende personen, en weeft er zich na de geboorte op een organische manier een flexibel netwerk van ouders, grootouders, broertjes en zusjes, tantes, nonkels, vrienden en burens rondom een kind – het 'dorp' rondom een kind waar we in het westen de laatste jaren met zoveel passie over (s)preken.

En veelal leggen ze in die gemeenschappen de klemtoon voor een 'hechte' relatie niet bij de volwassenen die responsief en beschikbaar dienen om te gaan met de noden en behoeften van het jonge kind. Eerder geldt het omgekeerde: hier verwachten ze net dat kinderen zich het reilen en zeilen in deze grotere gemeenschap al snel eigen maken. Niet zozeer *zelfontplooiing* als *zelfredzaamheid* staat centraal. En niet zozeer expressie als wel participatie. Wat betekent dat het meer aan kinderen is om 'responsief' te reageren op de prikkels (de kansen) die de omgeving verstuurt.

Het is dus niet zo dat overal ter wereld de zorg voor en opvoeding van kleine kinderen zo duidelijk gepercipieerd wordt als een een-op-eenrelatie of een keten van een-op-eenrelaties. De zorg voor kleine kinderen wordt uitgesmeerd over een grote(re) groep helpende handen, waarbij het niet altijd even duidelijk is wie nu precies de centrale hechtingsfiguren zijn (als ze er al zijn). Maar vormt deze heterogeniteit in verzorgers een probleem voor jonge kinderen? Niet echt, beargumenteert Harris. Jonge kinderen zijn competent genoeg om een onderscheid te maken tussen een breed scala aan verzorgers – ze weten al snel bij wie ze voor wat terecht kunnen, en hoe de ene verzorger anders (en beter) reageert dan de andere. Ook hier: kinderen zijn opportunistisch of om een ander woord te gebruiken: flexibel.

Vraag 4: hebben de (ont)hechte banden van kinderen met hun verzorgers een blijvende invloed op hun verdere leven?

Ook op deze laatste vraag kan er, met Harris, bevestigend worden geantwoord, tenminste als we de vraag wat afzwakken: hoe hecht de band met de opvoeders is tijdens de jonge jaren kan wel degelijk van invloed zijn op, bijvoorbeeld, de wijze waarop men later romantische relaties aangaat. Maar het is niet zo dat *systematische onthechting* tijdens de kindertijd *sowieso* leidt tot

socio-emotionele problemen in het volwassen leven, net zomin als kinderen die veilig gehecht zijn later als volwassenen zich *te allen tijde* op hun gemak voelen en met de vingers in de neus relaties met anderen aangaan.

Voor een verder antwoord wandelt Harris even weg van de hechtingstheorie, en richt hij zich op een meer recent voorbeeld: de val van Ceausescu in het Roemenië van 1989. De weeshuizen die in Roemenië werden ontdekt, leken qua werking ontstellend erg op de erbarmelijke omstandigheden die Harlow voor zijn resusaapjes had bedacht. Baby's werden urenlang in wiegjes achtergelaten, kinderen kregen maar weinig aandacht en zorg, verwaarlozing was meer de regel dan uitzondering. Na de val van het Ceausescu-regime zorgden internationale organisaties voor de adoptie van duizenden kinderen naar West-Europa en Noord-Amerika. Een beslissing die aan de basis lag voor een mondiaal grimmig, sociaal experiment met als centrale vraag: gingen deze kinderen hun ontworpen kindertijd te boven komen of waren ze reddeloos verloren?

Het antwoord is, zoals vaak als het over mensenlevens gaat, complex. Vervolgstudies van deze Roemeense adoptiekinderen wezen op een hardnekkig patroon van onthechting, vooral bij kinderen die voorafgaand aan de adoptie jaren (in plaats van maanden) in de weeshuizen verbleven. Hun adoptieouders rapporteerden vaak een ongewoon gebrek aan terughoudendheid in de manier waarop deze adoptiekinderen onbekende volwassenen benaderden. Sterker nog, deze kinderen – en voor de goede orde: we spreken hier over een minderheid; ongeveer een op drie van de populatie kinderen die langer dan twee jaar in een Roemeens weeshuis verbleven, vertoonden dit gedrag – reageerden op min of meer dezelfde bereidwillige en open manier (om mee te gaan, bijvoorbeeld, of om op de schoot te komen zitten) op zowel volslagen vreemden als bekende volwassenen.

Voor een minderheid van de Roemeense adoptiekinderen had het acuut gebrek aan mogelijkheden om stabiele (hechtings)relaties te vormen met volwassenen in de vroege kindertijd duidelijk blijvende gevolgen. Ook al verbleven deze kinderen nadien in zorgvuldig gescreende 'warme' adoptiegezinnen, problemen als rusteloosheid en het overtreden van anderen hun sociale grenzen bleven bestaan. Het lijkt er dus op dat 'hechting' zijn grenzen heeft. Sommige vroege ervaringen kunnen hersenen van kinderen op zo'n manier

vormen, veranderen, dat ‘gewone’ liefde en aandacht door hen maar moeilijk opgemerkt wordt. Anders gesteld, deze kinderen hadden zoveel liefde ‘te geef’ dat het hen niet langer uitmaakte wie zich aandiende – hun ‘radar’ om er goede opvoeders uit te filteren was stuk.

Van (ont)hechting ...

De hechtingstheorie is niet onbekritiseerd – en een aantal bijdragen in dit (s)t(r)ijdschrift raken enkele kritieken aan – maar is ontegensprekelijk aanwezig in het ‘de eerste 1000 dagen’-debat. Vandaar dat het de moeite loonde de theorie hierboven zo goed als mogelijk op begrip te brengen. Wat mogen we er nu van meenemen? Dat de hechtingstheorie een zekere fluiditeit bezit. Aan de kant van de opvoeders blijkt dat deze variëren in de wijze waarop ze op de signalen van hun kind(eren) reageren. Sommige ouders zijn, van nature of door ervaring, best goed in het interpreteren van en inspelen op de kreetjes en andere reacties van hun baby. Andere ouders hebben er meer problemen mee. Het is daarbij ook niet zo belangrijk om voortdurend adequaat te reageren op elkaar. Dat er wordt uitgezocht hoe de ander in elkaar steekt, is al heel wat.

Aan de kant van de kinderen blijkt dat baby’s er vaak verschillende, min of meer stabiele (gehechtheids)patronen met verschillende opvoeders op nahouden. Een baby kan zich goed voelen bij de ene onthaalouder, maar grote moeite hebben met een andere pedagogisch medewerker (die het ook goed voorheeft met dat kind). Kortom, ‘hechting’ is geen fysische wetmatigheid. Finaal ‘navigeren’ kinderen tussen potentiële verzorgers, die het hopelijk allemaal goed met hun voorhebben, maar accepteren sneller troost van de ene, terwijl ze meer aarzeling tonen naar een andere persoon. Waarom dat zo is, blijft voor een stukje een menselijk mysterie, eigen aan het ingewikkelde ‘zijn’ van de mens.

Kortom, kinderen kunnen al vroeg een oordeel vellen over hun ouder(s) – al tijdens het eerste deel van de 1000 dagen – wat al bij al toch een opmerkelijke pedagogische prestatie is. Er gebeurt van alles tijdens die eerste 1000 levensdagen, maar een deel van *wat* er precies gebeurt en *wie* daarbij betrokken wordt, ligt wel degelijk in de handen van onze kinderen. Waar jouw wiegje staat is een kansspel, maar kinderen spelen daarna wel degelijk mee.

... via kritische reflecties ...

Hoe ingenieus de hechtingstheorie ook in elkaar steekt, zij is dus niet zonder kritiek. Vrijwel alle auteurs bij dit (s)t(r)ijdschrift hebben gewezen op het risico van een *over-gesimplificeerd* idee van het ‘belang’ van de eerste 1000 dagen. Een te eenvoudige gedachte dat de sleutel om een kind deze periode goed te laten doorkomen finaal bij de ouders ligt. Waardoor ouders met een ‘verpletterend gevoel van verantwoordelijkheid’ (om het met het boek van Kaat Schaubroeck (2010) te zeggen) rondlopen voor alles wat hun kinderen tijdens deze periode overkomt of zou moeten overkomen. Terwijl er net heel wat (omgevings)factoren zijn waarop die ouders geen directe invloed hebben. Misschien woont het gezin wel in een omgeving met veel fijn stof of een verontreinigde bodem. Misschien snakt het gezin wel naar een kwaliteitsvolle kinderopvang, maar zijn er te weinig plaatsjes in de regio. Misschien is het sociaal netwerk van het gezin helemaal niet zo uitgebreid, waardoor kansen om (samen) (met anderen) de wereld te exploreren niet zo rijk bedeed zijn.

Andere betrokken auteurs wezen er in hun bijdrage ook op dat er een *mainstream* idee over verzorgen en opvoeden vasthangt aan het ‘belang’ van de eerste 1000 dagen. Dat het belangrijk is socio-emotioneel beschikbaar te zijn bijvoorbeeld, of dat het belangrijk is sensitief te reageren op de behoeften en noden van jouw kind(eren). Waarbij we niet willen beweren dat deze zaken onbelangrijk zijn, maar wel willen wijzen op het feit dat dit een zeer westerse invulling is van het ‘belang’ van die eerste 1000 dagen. Betrokken ouderschap is immers een meervoud. Het draait niet alleen om responsiviteit en emotionele ondersteuning. Je als ouder opwerpen als moreel kompas, jouw gezin als gezagsdrager vertegenwoordigen buitenshuis, oudere broertjes en zusjes aanspreken op hun opvoedingsverantwoordelijkheid nu er een nieuw gezinslid is bijgekomen, lange werkdagen kloppen zodat het gezin financieel niks tekortkomt: ook dat zijn vormen van betrokken ouderschap die voor mensen belang-‘rijk’ kunnen zijn de eerste levensjaren.

Een derde regelmatig terugkerende kritiek die we kunnen plukken uit de bijdragen van dit (s)t(r)ijdschrift is dat er van de wijze waarop over het ‘belang’ van de eerste 1000 dagen wordt gesproken een sterk geloof van *maakbaarheid* uitgaat. Het grootste deel van de ontwikkeling verloopt automatisch, maar ergens onderweg zijn we beginnen te geloven dat we de ontwikkeling van

onze kinderen kunnen stimuleren door hen datgene aan te bieden waarvan wij vinden dat ze dat in deze periode moeten ontwikkelen. Maar gras groeit niet sneller door eraan te trekken, en de natuurlijke ontwikkeling van kinderen verloopt niet vlotter omdat we iets ‘extra’ voor en met hen doen. Het ‘gewone’ werkt evengoed, zo niet beter. Wat bedoelen we met het gewone? De voorwaarden creëren zodat kinderen op een bedje van voedsel (*verzorging*), veiligheid (*begrenzing*) en affectie (*zich inlaten met*) de kans krijgen om zichzelf en de ander te ontdekken. En, het moet niet gezegd: een aantal van die voorwaarden kan (en moet) de samenleving uitrollen, niet in het minst door een doeltreffend gezinsgericht beleid te voeren.

... naar (ver)binding

Maar we willen nog een stap verderzetten. Een stap die ons bij het ‘hart van de opvoeding’ (Meirieu, 2021, p. 65) brengt. Het klinkt misschien wat vreemd, maar met de hechttingsrelatie zijn we immers niet bij het hart van de *opvoeding* beland. Het is al vaker betoogd – en even vaak vergeten, zo lijkt wel – dat opvoeden wezenlijk een triadische relatie is: *kind-opvoeder-wereld*. De prominente aanwezigheid van het hechttingsverhaal in ons denken over opvoeden, waarin de aandacht makkelijk ligt bij de persoonlijke relatie tussen opvoeder en kind, doet dat wel eens vergeten. Niet toevallig spraken we hierboven van ‘de kant van de opvoeder’ en ‘de kant van het kind’. De persoonlijke relatie tussen die twee is natuurlijk van belang, maar een persoonlijke relatie valt daarom nog niet samen met een pedagogische relatie. Om die relatie tussen opvoeder en (niet het kind maar de) *opvoedeling* (zie ook onze inleiding) pedagogisch te noemen, moet opvoeding draaien om ‘de vorming van het subject in de wereld’ (Meirieu, 2021, p. 65) in een intergenerationale verhouding.

Dat klinkt misschien wat abstract, maar een pedagogisch perspectief op opvoeden brengt in de aandacht dat het gaat om een ‘verhouding tussen de generaties in relatie tot de omgang met onze gemeenschappelijke wereld’. Het gaat ‘in opvoeding en onderwijs nooit enkel en alleen om persoonlijke ontplooiing, maar ook altijd om (de vormgeving van en de zorg voor) een gedeelde wereld’ (Masschelein & Pols, 2019, p. 272). Net zoals het op school gaat over een leerling en een leerkracht die zich verzamelen rond leerstof, gaat het in

het gezin (of in de opvoeding) om een opvoeder en een opvoedeling die zich verzamelen rond een wereld van woorden, van activiteiten, van rituelen, van verhalen – allerlei ‘stukjes’ uit die (grote mensen)wereld.

Niet toevallig staat er op heel wat geboortekaartjes ‘Welkom op de wereld!’ te lezen. De zin verwijst expliciet naar de oude pedagogische gedachte dat er een wereld te ontdekken valt, een wereld die er al was voor je er aankwam, en er nog zal zijn wanneer je weer weggaat, maar die je zal leren kennen via anderen. Een andere optie is er niet. Er valt zoveel te ontdekken, in zo weinig tijd, dat er keuzes moeten worden gemaakt. Een kind heeft daarom ‘plaatsvervangers’ van die wereld nodig, die voor het kind die keuzes alvast hebben gemaakt. Eén zo’n plaatsvervanger in het onderwijs is het debat rond de eindtermen: welke dingen vinden we als samenleving belangrijk om door te geven op school? Wat moeten onze kinderen ‘gezien’ hebben op school? Een ‘plaatsvervanger’ van de wereld in het gezin is de ouder. Die maakt namelijk voortdurend keuzes, zeker als kinderen nog jong zijn – van wat er op het bord ligt naar wat er op het scherm verschijnt, en alles daartussen. Een stukje van de verantwoording ligt dan in wat die ouder belangrijk vindt om kinderen mee te geven.

Die opvoeder-wereld-opvoedelingstriade brengt ons bij een interessant synoniem van hechting, namelijk *binding*. Dat synoniem is pedagogisch bruikbaar, want we kunnen het gebruiken om te wijzen op de (ver)binding van het kind met de wereld. In een algemene zin is opvoeden altijd op een of andere manier een proces waarbij de opvoedeling aan iets (niet iemand dus) ‘gebonden’ wordt. Die (ver)binding ligt besloten (en wordt gerealiseerd) in elke primaire relatie met opvoeders, of die nu gedefinieerd wordt als goed gehecht of niet. Dit leggen van verbinding ligt eenvoudigweg in het feit dat ouders tot hun kinderen *spreken*. Spreken is zich verbinden aan iets. De ander uitnodigen te spreken is dan ook de ander uitnodigen zich te verbinden aan (en tot) datzelfde.

Ceci n'est pas une balle

Wanneer je kindje naar een bal wijst die ergens in diens buurt ligt, en dan misschien ook nog een geluid produceert dat de klank ‘ba-’ bevat, dan zijn

wij als ouders er als de kippen bij om onze kleine spruit te bevestigen, en iets te zeggen als; ‘Ja, goed, dat is een bal. Goed zo.’ Of: ‘Ja, goed zo, dat is een bal. Pak ‘m maar om mee te spelen.’ Pedagogisch gezien gebeurt hier iets van fundamenteel belang, en iets dat zich nog ontelbare keren in het leven van dat kind herhaalt: door ‘bal’ te zeggen en dat ding (dat voor ons een bal is) als zodanig te benoemen, *binden* we ons kind aan dat ding *als* een bal en aan de gemeenschap van mensen voor wie dat ding een bal is. Dat kinderen zich de taal die we het aanreiken toe-eigenen is dan een zich binden aan een specifiek *benoemen* van de wereld. Dat is een bal, geen appel.

Tegelijk, door dat taalspel mee te spelen of door de ‘afspraken’ rondom het benoemen van de wereld te respecteren, treedt het kind hiermee een *samen-leving* binnen. Samen (beginnen te) spreken is ergens bij horen, is zich binden aan een gemeenschap die de woorden op een welbepaalde manier gebruikt. Wanneer het kind ook ‘bal’ gebruikt voor wat voor ons, opvoeders, een bal is, dan is dat een begin maken met het erbij (willen) horen. Door dezelfde woorden te spreken, dezelfde verbindingen te leggen, en dus ook zichzelf dezelfde verbindingen op te leggen, gaan kinderen gaandeweg een wereld delen met anderen. Taal houdt de belofte van een gemeenschap in, van ergens bij te horen (Bertacco & Gibson, 2011).

Natuurlijk stelt het voorbeeld op zich niet veel voor. Een bal is ook maar een bal. Maar vervang in de voorgaande zinnen ‘bal’ door de ontelbare andere woorden die we onze kinderen in de mond leggen: vriend, meisje, jongen, papa, mama, oma, opa, groen, zacht, hard, liefdevol, vreugde, smart, pijn, emotie, angst, verdriet, blijdschap, medemens, vreemde, katholiek, moslim, muziek, regen, zonneschijn, veel, weinig, ... en je voelt aan hoezeer opvoeden is het kind binden aan een wereld en aan een gemeenschap.

(Aller)laatste gedachte

Wat we hier zeggen is niets nieuws. Het is door vele anderen – Meirieu, Arendt, Mollenhauer, Stiegler, Bollnow, Cavell en ga zo maar voort – al op verschillende manieren gezegd. Al deze auteurs stellen op een of andere manier de

idee centraal dat opvoeden betekent kinderen *inleiden* in een betekenisvolle wereld, in een cultureel universum, in een wereld van woorden en dingen. Of om dat anders te zeggen, wat dichter bij de woordenschat van hechting en gehechtheid: het is de onvermijdelijke taak van opvoeders om de blik van hun kinderen niet louter ‘naar binnen’ te richten (wie ben ik, wat kan ik, wat wil ik), maar vooral ‘naar buiten’ te keren, voorbij de duale relatie met de (primaire) hechtingsfiguur, buiten de vier muren van het huis. Het is de taak, misschien wel de belangrijkste taak, van opvoeders om kinderen te verbinden aan dingen in de wereld waaraan kinderen zichzelf niet spontaan verbinden – een kind zal nooit vanzelf op dat woord ‘bal’ komen, het moet dat woord ergens opvangen. Dat is de ‘wereldse oriëntatie’ (Blais et al., 2008) die eigen is aan opvoeden.

We zouden zelfs een stapje verder durven gaan. Al het bovenstaande zou je kunnen lezen als een bevestiging van hoe belangrijk een goede hechting wel niet is. Belangrijk als noodzakelijke voorwaarde voor het realiseren van verbinding met iets anders, buiten die relatie. Eerst hechting, dan verbinding. Helaas is die redenering te kort door de bocht. Het zal wel zo zijn dat betrokken opvoeders de interesse in de wereld kunnen aanwakkeren, maar waaraan kinderen zich binden hebben opvoeders nooit volledig onder controle. Als opvoeders, dit wil zeggen als leden van de ‘oude’ generatie, moeten we ons met onze kinderen bezighouden in het volle besef dat we uiteindelijk niet kunnen weten waaraan onze kinderen, leden van de ‘nieuwe’ generatie, uiteindelijk hun lot gaan verbinden. Wat hen toekomt (hun toe-komst), wat hen zal toekomen, ligt buiten ons bereik.

De harde pedagogische waarheid is dat kinderen *altijd* met iets in de wereld verbonden moeten worden, ongeacht hoe ‘goed’ de relatie met de primaire opvoeders ook is. Het is dus niet zo dat ‘hechting’ de basisvoorwaarde voor ‘binding’ uitmaakt. Waar het in de opvoeding op aankomt, om het met een (losse) parafrase van Arendt (1994) te zeggen, is dat de nieuwe generatie al van in het begin – doorheen die eerste 1000 dagen – de kans krijgt zich te verbinden aan en met iets in de wereld. Het ‘belang’ van de eerste 1000 dagen schuilt er dus in, pedagogisch gezien, om ‘aan de slag te kunnen gaan’, en zo de wereld verder te zetten.

Literatuur

- Arendt, H.** (1994). De crisis van de opvoeding. In H. Arendt, *Tussen verleden en toekomst. Vier oefeningen in politiek denken* (G. Beheydt, J. Masschelein, R. Peeters, & B. Scheurs, vert.), pp. 101–123. Garant. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1961).
- Bertacco, S., & Gibson, J.** (2011). Skepticism and the idea of an other. Reflections on Cavell and postcolonialism. In R. Eldrigde & B. Rhie (Eds.), *Stanley Cavell and literary studies. Consequences of skepticism* (pp. 106–119). Continuum.
- Blais, M.-C., Gauchet, M., and Ottavi, D.** (2008). *Conditions de l'éducation*. Stock.
- Harris, P.** (2022). *Child psychology in twelve questions*. Oxford University Press.
- Masschelein, J., & Pols, W.** (2019). Een pedagogisch perspectief. *Pedagogiek*, 39(3), 269–277.
- Meirieu, P.** (2021). *Frankenstein en de pedagogiek. Over de mythe van maakbaarheid in opvoeding en onderwijs*. Phronese.
- Opgroeien.** (2024). Onvoorwaardelijk ouderschap. Geraadpleegd op 15 maart 2024, van www.opgroeien.be/kennis/themas/onvoorwaardelijk-ouderschap.
- Schaubroeck, K.** (2010). *Een verpletterend gevoel van verantwoordelijkheid. Waarom ouders zich altijd schuldig voelen*. De Geus.
- Shriver, L.** (2003). *We moeten het even over Kevin hebben* (Mieke Trouw, vert.). Atlas Contact.
- Van der Horst, F. C. P., Kok, M., & Luijk, M. P. C. M.** (Red.). (2022a). Van historische oorsprong tot klinische praktijk: recente inzichten in de gehechtheidstheorie. [Themanummer]. *Pedagogiek*, 42(3).
- Van der Horst, F. C. P., Kok, M., & Luijk, M. P. C. M.** (Red.). (2022b). Ontstaan van de gehechtheidstheorie en invloed op hedendaagse opvoeding. Introductie op het themanummer. *Pedagogiek*, 42(3), 267–279.